Държавен архив - Смолян
Известия „Среднородопско краезнание“
Том първи. 1997

ДОКУМЕНТИ ЗА СРЕДНИТЕ РОДОПИ В ЛИЧНИТЕ ФОНДОВЕ, СЪХРАНЯВАНИ В ДЪРЖАВЕН АРХИВ - ПЛОВДИВ

Александър Маринов - Пловдив

Социално-икономическото развитие на Средните Родопи днес, а особено в миналото, е тясно свързано с Пловдив. Пловдив се явява мостът между великата планина и простора на Тракийската низина. Това се обуславя от исторически, демографски, икономически и редица други фактори, без които това развитие е немислимо. Пловдив е изворът, от който родопчани са черпели сили за запазване на своята духовност и родопринадлежност. Будни хора идвали от планината, за да довършат тук своето образование. Едни продължавали по-нататък, други се връщали, а трети оставали в града, без да прекъсват нишките с родните си места. Те се изявявали в различни поприща, като са ни оставили многобройни документални свидетелства за различни събития, свързани със Средните Родопи.

Така в Държавния архив - Пловдив са съхранени десетки лични фондове (предимно дарения), фондообразувателите на които в по-голямата част са родени в Родопите или са свързани по някакъв начин с планината.

На първо място трябва да отбележим изтъкнатия родоповед, краевед, фолклорист, езиковед и изследвач на миналото на Родопите Стою Неделчев Шишков. Неговото богато документално наследство е предадено в архива от дъщерите му и въпреки че е използувано толкова много, и днес си остава един от основните източници за проучване историята на Среднородопския край.

Тук няма да се спираме подробно на материалите, включени във фонда. През 1978 г. Държавният архив - Пловдив и Окръжната библиотека в Смолян издадоха Инвентарния опис на фонда и Библиография на всичко печатано от него и за него.[1] Изданието е снабдено с необходимия справочен апарат. То може да се намери в библиотеките и архивите в страната. За много дейци на науката, просветата и културата Стою Шишков си ос-

тава учителят, „ най-големият“ , „ ненадминатият“ изследвач на Родопите.

Друг личен фонд, материалите на който изцяло са свързани с миналото на Родопския край, е на Петър Анастасов Маринов.[2] В свои изказвания и статии той отбелязва, че се смята за ученик на Стою Шишков, който му е отворил очите и сърцето за изследване и проучване миналото, проблемите и историята на края. Роден и израсъл в Родопите, свидетел на превратностите в съдбите на населението, неговите трудове са изпълнени с обич към този край, написани са добросъвестно, основавайки се само на исторически и документални извори. Основната и най-голяма част от материалите са посветени на миналото и възраждането на родопските българомохамедани, дейността на българомохамеданската културно-просветна дружба „ Родина“ за пробуждането на това население и приобщаването му към българската народност (въпрос толкова актуален днес). Статии, студии, монографии, мемоари и кореспонденция осветляват този жизнено важен за днешното общество въпрос. Ценност представлява съставеният от Петър Маринов „ Родопски и българомохамедански книгопис“ , в който са включени анотации и библиографски справки за всичко писано за Родопите от древността до 1947 г. Това е чудесен справочник за всички изследователи и интересуващи се по различни проблеми на родопското минало и история. Ценност представлява и написаната от него първа монография за град Смолян.[3] Тя и сега си остава един от източниците за проучване миналото на града и база за написване на нови монографии. Богати са изследванията му на живота, бита и езика на среднородопското население, които намират израз в четирите тома „ Сборник Родина“ ,[4] редактирани от него, и многобройните пиеси, написани на родопски диалект, записаните обичаи, поверия, гатанки и др. В съавторство с писателя Янтай Кавалов (Васил Димитров) написва първата селищна монография за Родопите след „ Миналото на Чепеларе“ на Васил Дечев - „ Петдесет години Проглед“ [5]. Многобройни са записаните от него спомени на участници в „ комитското движение“ през 1903 г. и Балканската война - 1912 г., плод на които са книгите „ Родопските комити разказват“ и „ Спомени за Балканската война“ [6]. В мемоарната поредица „ Спомени за малки и големи родопчани“ са машинописните спомени за Стою Шишков, Васил Дечев, Атанас Каишев, Георги Чичовски, Асен Зеров, Камен Боляров и др., на брой около 40. Голяма е и запазената кореспонденция, водена с изтъкнати личности - писатели, общественици, културни дейци, радетели на родинското движение и др. като Здравко Александров, проф. Адамец - Виена, акад. Михаил Арнаудов, проф. Леон Больо - Франция.

Николай Вранчев, Ангел Вълчев, Павел Генадиев, Петър Детев, Васил Дечев, Янтай Кавалов (В. Димитров), проф. Страшимир Димитров, Иван Дуйчев, Йордан Заимов, Вичо Иванов, Дамян Каров, патриарх Кирил, Стайко Кьбасанов, генерал Атанас Каишев, свещ. Константин Канев, Христо Караманджуков, Фани Попова-Мутафова, Димитър Осинин, Начо Папазов, Андрей Печилков, Крум Савов, Станислав Сивриев, Николай Хайтов и още стотици други кореспонденти, все по въпросите на въз-

раждането на българитемохамедани, миналото, бита и културата на среднородопските българи.

Многобройни са статиите, машинописите, студиите и др. материали по изясняване произхода на наименованията „ ахряни“ , „ помаци“ , названията на местности в Смолянско, следи на Левски в Родопите, за един неизвестен бунт в Родопите, изясняване живота и дейността на Рада Казалиева и нейния „ Исторически бележник“ , събора на Рожен, за пътуването на Пол Люкас през Родопите, Априлското въстание и среднородопското население, първото честване на Кирил и Методий в Родопите, за родолюбиви прояви на родопските българимохамедани, бележки за миналото на селата Бостина, Смилян, Широка лъка, за поп Глигорко и възраждането на българите в Средните Родопи, за паднали руски войници за освобождението на Смолянско, поборници-опълченци от Родопите и редица други въпроси.

През 1988 г. Петър Маринов предостави ново голямо дарение от архивни документи и материали, което се обработва и ще бъде включено във фонда за използуване.

Друг немалко интересен личен фонд е на Благой Делчев Грозев, самоук строител, роден в с. Писаница, Смолянско[7]. Заема се с ремонт и възстановяване на камбанарии на църкви в бившия Смолянски окръг: Устово, Писаница, Левочево, Хасовица, Соколовци, Средногорци, както и на различни обекти в Пловдивско. Едновременно със строителната дейност се заема и с изследователска дейност, преди всичко за родното си село Писаница. Записва предания и легенди, спомени. Интересува се и от други селища в Родопите.

Материалите представляват предимно преписки с църковни настоятелства и свещеници за ремонт и възстановяване на камбанарии, снимки на построени от него камбанарии, снимки на основателите на РМС в Писаница, както и спомени за дейността на РМС в селото, снимки на строители с обяснителни бележки, бележки за миналото на с. Писаница: исторически сведения, предания, легенди, спомени за антифашистката борба и други проучвания.

Името на художника Анастас Стайков е известно на всички. По-голямата чест от живота и дейността му преминават в Пловдив, но творчеството му е свързано с Родопите. Не напразно той е обявен за почетен гражданин на Смолян. Материалите от личния си фонд[8] той предаде в архива още когато беше жив.

Най-интересни са автобиографичните спомени на художника в ръкопис и машинопис. Те бяха публикувани през 1984 и 1985 г. в поредни броеве на сп. „ Родопи“ със заглавие „ Скици“ . С вродено чувство за хумор, с лек и увлекателен за четене стил, в първите страници пресъздава бита и миналото на някогашния Смолян.

Запазен е каталог на картините на художника, съставен от неговата съпруга Ралица Стайкова с пълни данни кога са рисувани, по какъв повод, изпълнение и къде се съхраняват в момента. Това е чудесно помагало за

всеки изкуствовед и изследовател на творчеството на Анастас Стайков. Многобройни са статиите и отзивите в печата за самостоятелни изложби на художника, за участието му в различни изложби, покани и слова за откриване на негови изложби, извадки от книги за впечатления за изложби, поздравителни адреси, писма, почетен диплом, решение на Изпълнителния комитет на Общинския народен съвет - Смолян и др. по повод 75-годишнината на художника през 1981 година. Във фонда му се съхраняват: благодарствено писмо от партийната организация в Смолян за подарени картини, албум от репродукции на художника от 1939 г., снимки на основателите на въздържателното дружество „ Лъч в тъмата“ при гимназията в Райково през 1922 г., от изложба на родопски тъкани в Смолян, оформена от Анастас Стайков и сина му Петър Стайков, на откриването на която през 1967 г. присъствува и Цола Драгойчева, от юбилейната му изложба в Смолян, от родната му къща и стая в Смолян и други.

Интерес представляват материалите по създаването, експонирането, отзивите и дискусиите в печата за картината „ Рода се с мома прощава“ - венец на неговото творчество с родопска тематика.

Друг личен фонд, съхраняван в архива, е на Никола Куюмджиев, родом от с. Соколовци[9]. Една част от документите са свързани с дългогодишните му изследвания на различни родове от селото и събраните във връзка с това снимки, спомени, предания, сведения и легенди.

Като член на литературния кръжок при Профсъюзния дом на културата на здравните работници в Пловдив са и неговите разкази и хумористични материали с родопска тематика, някои от които са публикувани на страниците на сп. „ Родопи“ .

Друг личен фонд е на родопския деец и общественик Светослав Добрев Духовников[10] от с. Търън, сега главен мюфтия в Пловдив. Неговата дейност започва още преди 9 септември 1944 година. Работи активно за възраждането на българите мохамедани в Родопите и приобщаването им към българската народност чрез статии, доклади, изложения и др. В този дух са и документите във фонда. Богата е кореспонденцията му с изтъкнати личности по горните въпроси като Наум Главинчев, Христо Караманджуков, Петър Маринов, Сирко Станчев, Николай Хайтов и др., с редакции на вестници и списания относно поместване на статии, дописки, отзиви и др. материали, по редактираното от Духовников списание „ Светлина“ и други.

Друга част от материалите са свързани с дейността му като имамин и мюфтия в Смолянско (1938-1944 г.), по назначаването му за директор и откриването на Българомохамеданското средно духовно училище в Райково (1946-1947 г.), дейността му като секретар на СОНС в с. Търън (1954-1956 г.), като председател на читалище „ Светлина“ в Търън (1943-1959 г.), по членуването му в различни организации, като председател на селкооп „ Успех“ в Търън (1949-1966 г.), изложения, предложения и др. до ЦК и Политбюро на БКП, БАН, Съюза на тракийските научно-просветни дружества в София и др. организации и институти по българомохамеданския въпрос и културната революция в Родопите.

Отделни материали за Средните Родопи се намират и в други лични фондове, съхранявани в архива в Пловдив.

Така например учителят от Асеновград Димитър Попов[11] освен документи за историята на Асеновград, поради сътрудничеството му с писателя Янтай Кавалов (В. Димитров), е събрал материали и за селищата по течението на р. Чепеларска - например: спомени на поп Марин Караджов от Чепеларе с родословни изследвания и данни за Чепеларе от XIX век, библиография на публикациите на Янтай Кавалов, спомени на йеромонах Антим Топалов с данни за Бачковския манастир, устав на родопската дружба „ Рожен" в Станимака, броеве от вестниците „ Родопско ехо" и „ Родопски страж", приказ на Пловдивския окръжен управител за назначаване на комисии за измерване на лозята в Рупчоска и др. околии през 1887 година, сведения и легенди за Момчил войвода и други войводи от Васил Вълчанов - преображенец, сведения за родопчани от 1576 г. в турските архиви, съхранявани в Народната библиотека „ Кирил и Методий" в София, исторически и етнографски материали за с. Бачково и други.

В личния фонд на изтъкнатия археолог Петър Детев[12] от Пловдив се съхраняват някои материали за Средните Родопи като: „ Стари оръжия в пропастта Челевещница при с. Забърдо, Смолянско" (а.е. 164 и 235), Праисторически селища и находки в Родопите (а.е.165, 166), Рисунки и бележки за керамични находки от района на с. Момчиловци, Смолянско, и за тракийски фибули от Родопите (а.е. 531) и други.

В личния фонд на другия изтъкнат археолог Димитър Цончев[13] също се съхраняват материали за Родопите. Това са предимно статии: „ Родопските средновековни крепости Living Кознакос и Беаднос" (а.е. 70), „ Две среднородопски крепости в Родопската област „ Меропа" (а.е. 71), „ Резултати от едно археологическо проучване в Родопите" (по долината на р. Арда) (а.е. 72), „ Тракийско могилно погребение в Родопите от старожелязната епоха" (в с. Кутела - в началото на р. Малка Арда - а.е. 75). „ Манастири и надписи в северните склонове на Родопите" (а.е. 155), материали на открити тракийски могилни погребения в Родопите от старожелязната епоха (с. Кутела - а.е. 161), археологически проучвания в Родопите (за крепостите край Рудозем и с. Беден - а.е. 162), топографски карти на Родопите (а.е. 267) и други.

Васил Крумов[14] - адвокат от Пловдив и културен деец, е страстен почитател на Родопската планина. Плод на многобройните пътувания и странствувания из нея са пътеписите му под наслов „ Родопски хоризонти" (а.е. 23). Написани с лек и свеж език, от тях лъха обич и преклонение пред величието и красотата на планината.

Друг просветен и културен деец, свързан с Родопите, е Тодор Стойчев Стрънчевски[15], родом от с. Славеино, Смолянско. По-голямата част от живота му преминава в Пловдив. Освен с учителска дейност се занимава с изследователска и публицистична дейност. Родопите го привличат непрекъснато със своите исторически и езикови особености. Плод на тази издирвателска и събирателска работа е „ Родопски речник" (а.е. 30, 33), съставен от характерни и специфични думи и изрази в родопските диалекти. Част от речника бе

публикувана на страниците на сп. „ Родопи" .

Трябва да отбележим и спомените на Тодор Стойчев (а.е. 28) за участието на с. Стойките в Илинденско-Преображенското въстание, както и статията му (а.е. 31) за участието на Мария Хвойнева от с. Левочево, Смолянско, в македоно-одринското революционно движение. Като сътрудник на сп. „ Родопи" са отпечатани и две статии (а.е. 32) - „ Майстор Славо" (за строителя от с. Славеино) и „ Мобилизацията" (по случай 60-годишнината от освобождението на Родопите). Изследванията му продължават и в друга насока. В една тетрадка Стойчев е събрал всички данни за занаятчийството в Родопите (а.е. 39).

Не трябва да пропускаме и спомените на Петър Манджуков[16] за участието му в македоно-одринското революционно движение. Принадлежи към тъй наречените „ Гемиджии" . През 1899 г. участвува в четата на Гоце Делчев. Една част от спомените му са свързани с действията на четниците в Родопите, около селата Славеино, Левочево, Проглед, връзките му с Христо Караманджуков, Пею Шишманов и други изтъкнати родопски личности от „ комитското" време. Част от спомените са публикувани в книгата „ Родопските комити разказват" и в сп. „ Известия на държавните архиви" .[17]

Трябва да отбележим и два лични фонда, постъпили наскоро в архива, които още не са обработени, но в скоро време материалите им ще бъдат систематизирани и предоставени за използуване. Единият от тях е на Иван Найденов[18] от Чепеларе. Най-важната част от фонда са проучванията на неговия род с родословното дърво и текстова част към него, както и материали за миналото на Чепеларе.

Другият фонд е на Георги Арнаудов[19] - лесовъд от с. Хвойна. Неговите материали са посветени изключително на миналото на селото. В резултат на събирателската му дейност, те ще оформят една бъдеща монография на Хвойна.

Не е възможно в едно такова кратко изложение, да се отбележат подробно всички материали в личните фондове в Държавен архив - Пловдив за Родопите. Но и от представеното до тук е ясно, че архивът е богата документална база за всички изследователи на далечното и близко минало на Средните Родопи. На всички добре дошли в читалнята на архива!

БЕЛЕЖКИ, ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ

¹ Личен фонд „ Стою Н. Шишков" , Пловдив (ф. 52К). Инвентарен опис. Библиография. Съставители: Александър Маринов и Мария Кафелова, ОДА - Пловдив и Окръжна библиотека - Смолян. 1978, 167 с.

² Държавен архив - Пловдив, ф. № 959К.

³ МАРИНОВ, Петър. Смолян и околията в своето близко и далечно минало. Градиво за историята на родопската област. Кн. 1. Отпечатък от в. „ Красногор" . Смолян, 1931-1937, 131 с.

[4] Сборник „ Родина" . Издание на българомохамеданската културно-просветна и благотворителна дружба „ Родина" - Смолян. Под редакцията на Петър Маринов. Книга първа (1937-1938), 1939, 266 с.; Книга втора (1938-1939), 1940, 310 с.; Книга трета (1939-1940), 1941, 304 с.; Книга четвърта (1941-1942), 1944, 314 с.

[5] ПЕТДЕСЕТ години Поглед. Юбилейно издание под уредбата на Петър Ан. Маринов и Васил Димитров. 1943, 248 с.

[6] ХАЙТОВ, Николай. Родопските комити разказват. Записал разказите Петър Маринов. С., 1972, 373 с.; БАЛКАНСКАТА война в спомените на съвременници и участници. Записал Петър Маринов. Литературно обработил Николай Хайтов. С., 1973, 238 с.

[7] ДА - Пловдив, ф. 1717 - Личен фонд „ Грозев, Благой Делчев " , оп. 1, 21 а.е.

[8] Пак там, ф. 1847 - Личен фонд „ Стайков, Атанас Петров" , оп. 1, 57 а.е.

[9] Пак там, ф. 1667 - Личен фонд „ Куюмджиев, Никола" , оп. 1, 68 а.е.

[10] Пак там, ф. 685 - Личен фонд „ Духовников, Светослав Добрев" , оп. 1, 37 а.е.

[11] Пак там, ф. 1081К - Личен фонд „ Попов, Димитър Хр." , оп.1, 130 а.е.

[12] Пак там, ф. 1658 - Личен фонд „ Детев, Петър" , оп.1, 548 а.е.

[13] Пак там, ф. 1214 - Личен фонд „ Цончев, Димитър" , оп.1, 267 а.е.; оп.2, 58 а.е.

[14] Пак там, ф. 1055К - Личен фонд „ Крумов, Васил Христов" , оп.1, 33 а.е.

[15] Пак там, ф. 1494 - Личен фонд „ Струнчевски, Тодор Стойчев" , оп.1, 86 а.е.

[16] Пак там, ф. 962К - Личен фонд „ Манджуков, Петър Георгиев" , оп.1, 75 а.е.

[17] ХАЙТОВ, Николай. Родопските комити разказват. С., 1972, с. 164-209.

[18] ДА - Пловдив, ф. 1965 - Личен фонд „ Найденов, Иван" .

[19] Пак там, ф. 1798 - Личен фонд „ Арнаудов, Георги" .